

עכסה בת כלב

הצמחת המלך הראשון לישראל

א. סיפור קשה ומשונה

בספר יהושע (טו, טו-טז), לאחר שכלב בן יפונה כובש את העיר חברון, הוא מגיע אל העיר דביר, היא קריית ספר. והינה, במקום לכבוש אותה בעצמו, הוא מכריז שמי שיכה את העיר וילכוד אותה יקבל את עכסה בתו לאישה. עתניאל בן קנז, קרובו של כלב, נרתם למשימה, כבש את העיר וזכה בעכסה. לאחר מכן, הכתוב טורח לספר על תלונת עכסה לאביה על הנחלה היבשה שנתן לה ולאישה הטרי. אביה נענה לבקשתה והוסיף מעיינות לנחלתם. הסיפור הזה מופיע שוב, כמעט מילה במילה, בתחילת ספר שופטים (א, יא-טו).

סיפור זה נראה קשה ומשונה מכמה וכמה צדדים:

א. כמה פסוקים לפני סיפור זה, כלב מצהיר באוזני יהושע: "עודני היום חזק כאשר ביום שלח אותי משה – ככחי אז וככחי עתה למלחמה ולצאת ולבוא" (יהושע יד, יא). ואכן, הוא כובש בעצמו את חברון וממגר את הענקים מטילי האימה. והינה, לפתע פתאום, נזקק כלב למישהו אחר שיכבוש בשבילו את דביר, ואף מוכן לשלם על כך באוצר היקר לו מכול – בבתו!

ב. איך כלב מוכן להבטיח את בתו למי שיכבוש את העיר? ומה אם הכובש לא יהיה ראוי לה?

כן מצינו במדרש (ויקרא רבה לז, ד):

ארבעה פתחו בנדרים: שלשה שאלו שלא כהוגן – והשיבם הקדוש ברוך הוא כהוגן, ואחד שאל שלא כהוגן – והשיבו המקום שלא כהוגן. ואלו הן: אליעזר עבד אברהם ושאל ויפתח וכלב...

כלב שאל שלא כהוגן, שנאמר (יהושע טו, טז): "ויאמר כלב: אשר יכה את קרית ספר ולכדה – ונתתי לו את עכסה בתי לאשה".

השיבו הקדוש ברוך הוא: אילו לכדה כנעני או ממזר או עבד – היית נותן לו בתך?!

כלומר, שאלת כלב הייתה שלא כהוגן, שהרי הכובש עלול להיות בלתי ראוי!

עם זאת, יש להעיר כי בגמרא (תענית ד, א) מובא מדרש זה – אך בהשמטת סיפורו של כלב, וכבר תהו המפרשים מדוע בחרה הגמרא להשמיטו.¹

ג. מדוע הציע כלב דווקא את בתו? אילו היה זקוק לסיוע בכיבוש העיר – האם לא היה יכול להציע פרס חשוב אחר, עושר או נכסים? דווקא את בתו?!

ד. מדרך המקרא למעט בשמות נשים. אם כבר מוזכרים שמות נשים, מדובר בנשים משמעותיות וחשובות. ובאמת, כשמופיעות פה ושם נשים שאינן נראות חשובות מהמקרא עצמו, דואגים חז"ל לגלות את חשיבותן (כמו נעמה אחות תובל קין, יסכה בת הרן והצללפוני). מדוע אפוא מציין הכתוב את שמה של בת כלב? מה חשיבותה ומה עניינה?

ה. מדוע הכתוב מאריך לספר על כיצד גרמה עכסה לאביה להרבות לה מקורות מים – איזו תועלת יש בדבר לכלל ישראל לדורות? לכאורה נראה סיפור משפחתי, ותו לא!

ו. השאלות אינן מסתכמות רק בפרטי הסיפור, אלא גם בעצם הבאתו במקרא – מה הוא מוסיף לנו? האם לא די היה לומר ששבט יהודה כבש את העיר? לכאורה, זהו סיפור משפחתי פנימי בבית כלב, מדוע להנציחו במקרא לדורי דורות ולקדשו בחותם נצחי?

ז. ומעל לכל זה יש לתהות על הבאת הסיפור פעמיים במקרא – פעם אחת ביהושע, בפרקי הנחלות, ופעם נוספת בראש ספר שופטים. האם הסיפור הקצרצר הזה באמת חשוב כל כך בשביל להזכירו פעמיים?!

ב. כלב מחפש שידוך

שמה נוכל לומר כי כיבוש דביר כלל לא הייתה המטרה הראשית של כלב, אלא רק אמצעי למטרה חשובה בהרבה.

כלב הוא נשיא שבט יהודה. הוא מופיע בראש רשימת נשיאי השבטים שינחילו לישראל את הארץ (במדבר לד, יט) – ולא בכדי! שבט יהודה ידוע מעולם בהובלתו את העם. הדבר בא לידי ביטוי כבר ביהודה עצמו, אבי השבט, בהתייצבו בראש האחים לפני יוסף במצרים, וגם יעקב אביו הכיר בכך: "ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף" (בראשית מו, כח).

1. ראה למשל בפסיקתא זוטרתא (בראשית כד, יג): "ובמסכת תענית אמר שלשה שאלו שלא כהוגן, לפי שמעשה שאול ומעשה עתניאל דומין להשאת בתם, לפיכך מונה שניהם אחד".

ובאמת, כיבושיו של שבט יהודה בספרים יהושע ושופטים הם המקיפים והמשמעותיים ביותר. הוא שבט חזק ומוביל, העומד בראש העם. הנשיא העומד בראש שבט יהודה עומד מבחינה מסוימת בראש העם כולו.

כלב רואה כי יהושע, בן בריתו ממשלחת מרגלי משה, אינו פועל להעמיד מנהיג תחתיו, מסיבות שלא ניכנס אליהן כאן. כלב אינו מוכן להשאיר את בני שבטו ואת העם כולו בלי מנהיג אחריו. כעת הוא עדיין חזק, כפי שהוכיח בכיבוש חברון וסילוק הענקים – אך הוא זקן, והוא יודע כי ימיו קרבים. מתוך אחריות לשבטו ולכלל ישראל הוא מביט אל העתיד, אל הדור הבא, ופועל להעמיד יורש עוד בחייו.

כלב מחפש מנהיג ראוי לשבט יהודה, מתוך הבנה שמנהיג זה עתיד אולי להנהיג את עם ישראל כולו. הוא מבקש לגדל את המנהיג הזה בתוך ביתו כדי להכשירו לתפקיד בצורה הטובה ביותר. הוא מחפש אפוא יורש.

משום כך הוא מציע אתגר: כיבוש דביר. ברור שאין מדובר בכיבוש של אדם יחיד, אלא בפיקוד על כוח צבאי. כלב היה יכול לעמוד בעצמו בראש אחיו בני יהודה ולכבוש את העיר כפי שעשה עד כה, הוא אינו זקוק לעזרה – הוא זקוק למחליף. כיבוש דביר הוא אפוא מבחן: המצביא שיצליח להוביל צבא לכיבוש העיר יהיה ראוי לרשת את מקומו בהנהגת השבט.

כלב כלל אינו מסתיר את כוונתו באתגר הזה, ולכן הוא מבטיח את בתו לכובש העיר. אין מדובר בפרס, חלילה! בתו של המנהיג הגדול והצדיק לעולם לא תינתן בתור פרס! משמעות "נתינתה" למצביא שיעמוד במבחן כיבוש העיר היא הכנסתו למשפחת כלב והגדרתו בתור מועמד משמעותי לרשת את כלב בהנהגת שבט יהודה!

בשו"ת הרמ"א (קלג) מובא שבתפקידים ציבוריים מסוימים, הבן יורש את תפקיד אביו אם הוא ראוי לכך. ולא רק בנו של האדם – אלא גם חתנו, שכן, חתן נחשב כמו בן. ואם החתן ראוי יותר לתפקיד מהבן מצד כישורו וכישוריו – יש להעדיף את החתן מהבן.

כלב כלל לא חיפש אפוא כובש לעיר, אלא שידוך לבתו. כיבוש העיר הוא רק מבחן למציאת החתן המתאים. והשידוך הזה איננו שידוך פרטי, של איש ואישה, אלא יש לו משמעות כללית: מינוי יורש להנהגת שבט יהודה, ואולי אפילו להנהגת עם ישראל כולו אחר מות יהושע.

ג. האם ביקש שלא כהוגן?

איך ידע כלב שיצליח למצוא באמצעות אתגר כיבוש העיר את החתן הראוי והמתאים? מדוע לא חשש שהכובש יהיה כנעני, ממזר או עבד, כשם שביקרוהו חז"ל במדרש?

כפי שאמרנו, כלב לא ציפה שאדם אחד יתגבר על עיר שלמה לבדו, אלא שיבוא אדם שיהיה מוכן לעמוד בראש צבא יהודה, יצליח לנהל אותו ולהובילו לקרב ולניצחון.

העיר שבחר כלב למבחן הייתה בנחלת יהודה, ובאותו שלב כל שבט התעסק בנחלתו, ולא בנחלות של שבטים אחרים. כלומר, האתגר של כלב הופנה לציבור מצומצם מאוד: מפקדי שבט יהודה וקציניו המובחרים, קבוצה שכל אחד מבניה ראוי והגון לבתו בפני עצמו – כולם כשרים ומיוחסים, כולם אנשי מעשה שלא יביישו את מעמדה של בת נשיא השבט.

משום כך אין סיבה לומר שכלב "ביקש שלא כהוגן", וייתכן כי זו הסיבה שהגמרא בחרה שלא להזכיר את כלב ברשימת המבקשים שלא כהוגן.

ואכן, כלב הצליח במשימתו – עתניאל היה המנהיג הראשון שעמד לישראל אחר מות יהושע וזכה להיות השופט הראשון של ישראל בתקופת השופטים. בהושיעו את ישראל מכושן רשעתיים שרתה עליו רוח ה', ואולי יש בדבר עדות שבחירת כלב בעתניאל אושרה באישור א־לוהי.

יש לשער כי עתניאל לא כבש את העיר מתוך דחף רומנטי כלפי עכסה קרובתו. עתניאל, שזכה אחר כך להשראת שכינה, פעל ממניעים א־לוהיים נישאים – כשם שכלב חמיו לא כבש את חברון לצורך כלכלי, אלא מתוך חיבת ארץ הקודש ואהבת ד'.

הדברים מתחברים עם דרשת חז"ל (תמורה טז, א) שעתניאל החזיר הלכות שנשתכחו במות משה. כלומר, עתניאל המשיך את ההנהגה בישראל, ומבחינה מסוימת השלים דבר־מה שהיה חסר בהנהגת יהושע.

ד. המלכה הראשונה

יש לשער כי עכסה שמחה להינשא לעתניאל קרובה הגיבור והצדיק. ובכל זאת, בחוכמתה הרבה הבחינה כי דבר־מה חסר.

עכסה לא הייתה בחורה פשוטה, היא הרי גדלה בביתו של כלב בן יפונה, שהצליח לעמוד כנגד חבריו המרגלים וההמון הזועם מתוך דבקות וביטחון בקדוש ברוך הוא (במדבר יג, ל; יד, י). היא גדלה בביתו של אדם צדיק שזכה לברכה מיוחדת

מהקדוש ברוך הוא (שם שם, כד). עכסה גדלה בביתו של נשיא שבט יהודה, והייתה כמו בת מלך בשבטה, נסיכה.

אך לא נסיכה מפונקת, חלילה. לא נערה בורה ורדודה. לו הייתה כזאת, לא היה הכתוב טורח להזכירה, בוודאי לא בשמה. אם הכתוב מציין את שמה סימן הוא שהייתה אישה חכמה, משמעותית וערכית.

עכסה הבינה שאביה עשה מה שעשה כדי לזהות את המנהיג הבא של שבט יהודה – ואולי של האומה כולה, וכאשת חיל אמיתית היא ביקשה לסייע לבעלה למלא את השליחות הזאת.

מסיבה זו היא ביקשה מאביה אמצעי קיום למשפחה שהיא עומדת להקים עם המנהיג המיועד. באופן זה יוכל אישה להתפנות לענייני הכלל ולא להשתקע בצרכים היומיומיים של משפחתו הפרטית. ובאמת, כלב מקבל את דבריה מיד ומספק את צורכיהם בלי ויכוח.

ושמא נוכל לחשוך בו, בכלב, שבכוונת תחילה בחר ליתן למנהיג הבא את בתו עכסה מתוך הכירו בתכונותיה, בעזותה, בשאיפות הכלליות שלה.

כאמור, עצם הזכרת שמה במקרא מגלה שמדובר באישה משמעותית. אם הייתה פועלת רק מסיבות אנוכיות של דאגה לענייני שעה, המקרא בוודאי לא היה מזכיר זאת. משמע אפוא שפעלה למען מטרות גבוהות ונישאות – סיוע לאישה לתפוס את מקום אביה בהנהגת שבט יהודה, ואולי אפילו בהנהגת האומה כולה!

ה. הבאת הסיפור במקרא

לאור דברים אלו מובן מדוע הסיפור כולו מובא במקרא. יש לסיפור הזה ערך רוחני-לאומי. הוא אינו סיפור קטן של משפחתו הפרטית של איש ששמו כלב, אלא תיאור הצמחת המנהיג המיועד לעם ישראל אחר מות יהושע.

לעניות דעתי, עתניאל היה ראוי להיות המלך הראשון של ישראל – מלך משבט יהודה! ואם עתניאל היה אמור להיות המלך – הרי שעכסה אשתו הייתה ראוייה להיות מלכתם הראשונה של עם ישראל. וכשם שספר שמואל מפרט את שמות נשותיהם של שאול ודוד, מלכי ישראל הראשונים – כך ספר יהושע מציג לנו את שמה של עכסה. היא כלל וכלל אינה אישה פרטית, וגם אינה רק בתו של כלב – אלא אישיות החשובה בפני עצמה מצד השפעתה על כלל ישראל.

הסיבה שהסיפור מופיע גם בספר שופטים היא ללמדנו על הפוטנציאל האדיר שהיה גלום בעתניאל ועכסה אחר מות יהושע – ועל החמצה הנוראה של ישראל באותו דור, החמצה בעלת השלכות מרות ארוכות-טווח.

סיפור זה משתבץ היטב בתחילת ספר שופטים, בתוך תיאור נפילתם הלאומית-רוחנית של ישראל בהתיישבם בארץ.

ו. עוד "פרסי ניצחון" בישראל

כלב אינו המנהיג היחיד שהבטיח דבר-מה יקר ערך תמורת ניצחון מזהיר. נזכיר כאן עוד שלושה מנהיגים כאלה – שאול, דוד ורבי יוחנן:

א. **שאול** המלך הבטיח לתת את בתו לאיש שיצליח לנצח את גולית הפלשתי. כידוע, דוד ניצח את גולית, אך לא זכה ביד מירב בתו של שאול עד שהביא לשאול מאתיים עורלות פלשתים ונשא את אחותה מיכל. אולם, כעבור זמן נאלץ דוד לברוח, ושאול מסר את מיכל לאיש אחר.

אחר מות שאול, התחלקה המלוכה בין דוד לאיש בושת בן שאול. בעקבות סכסוך עם איש בושת, ביקש אבנר שר צבאו לכרות ברית עם דוד ולהמליכו על כל ישראל. דוד היה מוכן לכך, אך התנה זאת בהשבת מיכל אשתו.

מסתבר שדרישתו זאת לא הייתה רק משום אהבתו כלפיה – כי אז לא היה הכתוב טורח לספר לנו זאת. אבנר נדרש להביא את בת שאול לדוד כדי להוכיח שהוא באמת מתכוון להעביר אליו את המלוכה. הודאה בנישואי דוד לבת שאול כמוה כהודאה שדוד הוא יורשו החוקי של שאול להיות המלך הבא של ישראל בהיעדר בן יורש ראוי יותר – כפי שהבאנו לעיל משו"ת הרמ"א.

דבר זה גם מסביר מדוע שאול חשש כל כך מדוד. כששאול הבטיח את בתו למחסל גולית, הוא בעצם יצר מועמד נוסף לרשת את כתרו לצד בניו. הבטחה זו לא קוימה כנראה משום שדוד ויתר עליה. אולם, לאחר מכן חזר שאול והציע אתגר לפני דוד כדי להפילו – אך דוד עמד באתגר ואילץ את שאול להעניק לו את האפשרות החוקית לרשת אותו. דבר זה העצים את חרדת שאול מפני האפשרות שדוד יחליף אותו.

ב. כש**דוד** המלך עמד לפני כיבוש ירושלים, הוא הציע את הכיבוש לחייליו והבטיח: "כל מכה יבوسی בראשונה – יהיה לראש ולשר" (דה"א יא, ו). שם הגיבור היה יואב בן צרויה, אחיינו של דוד, והוא באמת קיבל תפקיד חשוב – "ויהי לראש" (שם).

דוד לא הציע את בתו לכובש ירושלים, אלא הסתפק בעשייתו לראש, כנראה משום שקיווה שבנו שלו ימשיך אותו – כפי שבאמת קרה בסוף. ובכל זאת, הוא העניק ליואב מעמד בכיר מאוד, וייתכן שזו אחת הסיבות שדוד לא נגע לרעה ביואב כל ימי חייו, חרף חילוקי הדעות החריפים ביניהם.

ג. גם רבי יוחנן, גדול חכמי ארץ ישראל בתחילת תקופת האמוראים, הבטיח הבטחה דומה. פעם אחת, כשטבל בנהר, פגש במפתיע בשמעון ראש השודדים. כשראה את כוחו ותאוותו של אותו שודד, הבטיח להשיא לו את אחותו היפה אם יבוא עימו ללמוד תורה. השודד נענה להצעה, אך אחרי שטעם ממתקת

התורה, חזר בתשובה והפך לרבי שמעון בן לקיש, מגדולי החכמים שבאותו דור – ונשא את אחות רבי יוחנן (בבא מציעא פד, א).

רבי יוחנן הכיר ביכולותיו של ריש לקיש עוד בהיותו ראש לשודדים וייתכן כי ראה בו **יורש רוחני** אפשרי – וייתכן שזה היה אחד משיקוליו כשהציע לו לשאת את אחותו אם יבוא וילמד תורה.

אך כאן יש לשאול: האם רבי יוחנן יכול ליתן את אחותו כראות עיניו?! כלב ושאל הבטיחו את בנותיהם, שהיו תחת חסותם – אך כיצד יכול רבי יוחנן לדבר בשם אחותו?

נראה להסביר שרבי יוחנן שיער כי אחותו תסכים להצעתו אם המעומד יחזור בתשובה, כפי שציפה שיקרה.

אומנם כאן אין מדובר בבתו של רבי יוחנן, אלא באחותו, והוא איננו נשיא ומלך, כמו כלב ושאל. ובכל זאת הדמיון ניכר, ואפשר שיש להשאת אחותו מעין ביטוי למורשה רוחנית. דבר זה עשוי להסביר את גודל השבר והכאב של רבי יוחנן במות ריש לקיש: הוא לא איבד רק חבר וידיד, אלא גם את מי שראה בו יורש רוחני.

דוד חיסל את גולית כדי להסיר את החרפה מעל ישראל – ולא בשביל פרס, וכן היכה בפלשתים אחר כך כדי לחזק את ישראל – ולא בשביל לשאת את מיכל. גם יואב לא פרץ לירושלים בשביל הכבוד, אלא לשם שמיים, לחיזוק מלכות דוד. וכן עתניאל לא כבש את העיר בשביל פרס, אלא לשם שמיים, להנהיג את העם.

יוצא דופן הוא כמובן רבי שמעון בן לקיש אשר הלך עם רבי יוחנן משיקולים פחותים, שהרי באותה עת עוד היה רק שודד, ורק מאוחר יותר התקדש והתעלה. ולהבדיל בין כל הטהורים הללו לטמא – בגמרא (בבא בתרא ג, א) מסופר על מאמציו הרבים של הורדוס להיראות נשוי לבת מבית חשמונאי כדי שיאמרו הכול: "בת מלך נשא", כל זאת כדי להכשיר את עצמו להיות היורש החוקי של בית חשמונאי. שכן, חתן ראוי לרשת את חותנו על פי חוק.